

ЕНОРИЙСКА МРЕЖА В НАХИЯ ВИДИН ПРЕЗ XVI–XVIII ВЕК

THE PARISH NETWORK IN THE NAHIYE OF VIDIN IN THE 16th–18th CENTURIES

The paper presents the state of the parish network in the nahiye of Vidin in the 16th–18th centuries. The study is based on fragmentarily preserved mufassal and dzhiziye registers, as well as on other kinds of Ottoman documents issued by the local administrative and judicial authorities. The three basic elements of each parish community – priest, church and congregation, are presented in the text. Unlike the other nahiyes in the territory of the sandzhak of Vidin, there is a significant concentration of clergy in the town of Vidin itself. The reason for this intensity lies in the great number of its population, as well as in the fact that Vidin was at the same time a centre of a sandzhak and a bishopric.

Keywords: nahiya of Vidin, priest, congregation, church.

През периода XV – началото на XVIII в. границите на Видинския санджак не се променят съществено, в сравнение с времето преди османското завоевание, когато това са земите на Видинското царство. Решаваща роля за определяне на териториалния обхват изиграва заварената от османците местна традиция. Завладявайки тези земи, те не променят установените административните граници. Нахия Видин е една от деветте нахии¹, включени в рамките на санджака. Тя обхващала низината около града, цялата територия на дн. общ. Видин, територията на дн. общини Дунавци и Кула, до границите на землищата на селата Бойница и Ново село (Лачев 1988: 62).

Настоящото изложение има за цел да реконструира картината на енорийската мрежа в нахия Видин през периода XVI–XVIII в. Основана се на фрагментарно запазеният муфасал дефтер от 1542 г., муфасал дефтер от 1560 г., а също на фрагментарно запазен, джизие опис от 1721–1722 г. и на отделни документи, издадени от местната кадийска власт.

Муфасал дефтерът от 1542 г. е част от общия регистър на Видинския санджак, съставен по времето на султан Сюлейман I (1520–1566 г.) (ТИБИ 1972: 36-38). Той има изключително значение за представяне на моментната картина във Видин. Данните му дават възможност да се проследи организацията на градската мрежа, числеността на християнското население, имената и броят на жителите на махалите. Отчетени са миграционните процеси, родственият отношения, именната система и занаятчийските дейности, развивани в града.

От данните на описа се вижда, че християнското население в града е концентрирано в 14 махали. Тринадесет от тях са записани по имената на свещеници, а една от махалите е записана като „Света Марина“. Засега остава неясно дали това е бил общият им брой, тъй като регистърът не е запазен в пълния си вид (Табл. 1).

Описът на християнските махали започва с „махалата поп Петри протопоп“. В нея за записани 30 домакинства и 5 неженени. Отбелязани са трима свещеници: прото-

поп Петри, поп Тодор и поп Живко – неженен². Протопоп Петри, съгласно църковната йерархия и свързаните с нея задължения, осъществява контрола върху всички енорийски свещеници и играе ролята на посредник между тях и архиеерея на епархията³. Тази махала вероятно би останала само една от махалите в града, населени с християни, ако не беше съвпадението на имената на протопоп Петри, един от регистрираните свещеници, с името на протопоп Петър, записано в текста на приписка върху лист за месец юли от служебен миней, произхождащ от Видин, и съхраняващ се в Руската държавна библиотека в Москва. Тестът на приписката е:

„Завърши се този миней през месец февруари, 19-и [ден] в богохранимия град Бдин при храма „Въведение на Света Богородица” при всеосвещения митрополит кир Стефан, по нареждане на протопопа Петър в лето 7043 [=1535], във времена на тегло и нужда” (Христова 2004: 9, 128).

Съвпадението на длъжностите и имената на двете църковни лица, а и разликата само от седем години между съставянето на двата документа, дава основание да се предполага, че става въпрос за един и същ човек. Друго, което е необходимо да се подчертае, е, че протопопът (или протойереят), като първи свещеник след митрополита, служи в митрополитската църква. Тези факти подсказват, че „махала поп Петри протопоп“ е всъщност махалата, където се е намирала митрополитската църква. По този начин от данните на регистъра косвено се разбира, че митрополитският храм продължава да съществува, противно на утвърденото мнение, че в хода на османското завоевание църквите са разрушени, макар че махалата не е записана по името на храма, а по името на първосвещеника. Като се има предвид, че махала „поп Петри протопоп“ е записана на първо място в регистъра, тя може да бъде разгледана като махала с по-специално значение, което още веднъж подкрепя хипотезата това да е била махалата с митрополитската църква.

Другият от записаните свещеници е поп Живко. Вписването му като неженен може да предположи няколко варианта на тълкуване. Според църковните правила, за да изпълнява своите задължения, свещеникът е необходимо да бъде женен, а тук е отбелязано, че той не е. Възможно е да изпълнява функцията на помощник на останалите двама свещеници и оттук, въз основа на задълженията си, да е записан като поп. Друга възможност, която също не е лишена от основание, предполага, че след османското завоевание правилата на църквата са претърпели промени, които да позволяват свещеническата длъжност да може да се заема и без сключването на брак. Вероятно тези промени са направени с оглед на по-практическите ѝ задължения и функциите, които налага османската власт в живота на населението (Тодорова 1997: 79). Не трябва да се забравя и фактът, че господстващата религия в империята е различна от християнската. Броят на свещенослужителите надали е количествено съпоставим при сравнение със свободните векове на българската държава.

Втора поред в регистъра е отбелязана махала „**Поп Иван**”. Отбелязан е един свещеник – самият поп Иван. Тази махала се е обитавала от 47 пълночлenni домакинства, шестима неженени и две вдовици. Сред населението са отбелязани и пет души пришълци (ТИБИ 1972: 36).

Следваща в списъка е махала „**Поп Средко**”. В махалата са регистрирани 44 домакинства, един неженен и три вдовици (ТИБИ 1972: 36-37). Като единствен свещеник е отбелязан самият поп Средко.

Следващата махала, отбелязана в описа, е регистрирана като „**Поп Джоре**”. В нея са записани 36 домакинства, петима неженени и три вдовици. Духовните потребности на населението се обслужват от четирима свещеници – поп Джоре, поп Илия, поп Иван и поп Вуна (ТИБИ 1972: 37).

Следва махалата „**Поп Игнат**”. Регистрирани са 35 домакинства, четирима неженени и една вдовица. Записаните са трима свещеници – поп Игнат, поп Кюлюм и поп Петри (ТИБИ 1972: 37).

В махалата „**Поп Никола**” са отбелязани 23 домакинства и двама неженени. Пришълците са трима. Духовниците са двама – поп Никола и поп Михне (ТИБИ 1972: 37).

Следващата отбелязана махала е обозначена като „**друг поп Иван Никола**”. Домакинствата регистрирани тук са 17 и един неженен. Записан е един свещеник – поп Иван Никол (ТИБИ 1972: 37). Както отбелязва Б. Цветкова, имената на регистрираните жители подсказват, че в тази махала живеят предимно родствени семейства – бащи със своите задомени синове (Цветкова 1964: 17).

В махалата „**Поп Петко**” са регистрирани 24 домакинства, като пришълци са записани трима. Свещениците са двама – поп Петко и поп Павел (ТИБИ 1972: 38).

В махалата „**Поп Пене**” са регистрирани 11 домакинства, един неженен, една вдовица и един пришълец. Свещеникът е един – поп Пене (ТИБИ 1972: 38).

В махалата „**друг поп Стоян**” са записани осем домакинства, трима неженени, една вдовица и един пришълец. Свещеник е един – поп Стоян (ТИБИ 1972: 38).

В махалата „**Поп Илия**” са записани шест домакинства, двама неженени и една вдовица. Енорийският свещеник е един – поп Илия (ТИБИ 1972: 38).

Интерес представлява махалата „**Поп Стоян**”. В нея са записани три пълночленни домакинства, една вдовица и трима пришълци (ТИБИ 1972: 38). Малкият брой записани домакинства подсказва, че това е махала, която вероятно тегърва се формира. Какви могат да бъдат аргументите в подкрепа на това твърдение? Регистрираните домакинства в махалата са малко. С идването на пришълците тя се е разраснала, но не е достигнала броя на домакинствата от другите махали. Християнските махали в града са концентрирани около храмовете. Освен това от описа се вижда, че някои от жилищните зони са гъсто населени. Въз основа на това може да се предположи, че тази махала се е появила в съседство – в близкия район, където има необходимото пространство, т.е. вероятно някъде в покрайнините.

Следваща поред е записана махалата „**Света Марина**” (ТИБИ 1972: 38). В тази махала са записани двама свещеници, единият от които е отбелязан като неженен, четири пълночленни домакинства, двама неженени и един пришълец. Отново е регистрирана махала с малък брой домакинства (ТИБИ 1972: 38). По записаните имена се вижда, че населението, което живее в нея, е свързано с роднински връзки помежду си. Тя вероятно е наречена по името на неизвестен храм, намиращ се в рамките на махалата. Начинът, по който е записана, подсказва, че името на патрона на църквата се е прехвър-

лило и върху махалата. Прави впечатление, че в регистъра на първо място е записана „Света Марина”. Логично е да се предложи, че храмът е включен в разпределянето на данъчната тежест като данъчно обложена единица. Дали това обаче може да се приеме за възможен вариант и единствена причина записването да бъде отразено по този начин? Това, с което може да се обясни съвпадението, е, че при записването е станала грешка, която се наблюдава и при други поименни описи на населението – името на отделни лица да е повторено два пъти в съответния регистър. Може да се предположи, че тук е съществувала църква, която е останала в наследство от времето на цар Иван Срацимир или дори от по-рано. Предвид малкия брой на населението живеещо там, то едва ли е имало възможност да събере средства за построяване на храм. Още по-вече, че половината от населението е регистрирано като пришълци. При прегледа на документи от по-късен период, даващи информация за градоустройствения облик на Видин, липсват сведения за съществуването на църква, носеща името на света Марина. Както беше посочено, вероятно църквата е съществувала в годините преди османското завоевание на града. През XVI в. от нея е останал само споменът в името на махалата. Този тип топоси, свързани с християнската религия, имат способността да се пренасят във времето, като споменът за тях е дълготраен.

На последно място в регистъра е отбелязана махалата „Поп Джорка” (ТИБИ 1972: 38). В нея са записани двама свещеници. Вторият е отбелязан като неженен. Освен тях са регистрирани и две пълночленни домакинства. При преглед на имената се вижда, че това са баща и неговият задомен син, а също и още един жител, чийто статус не е ясен. Общият брой на населението на махалата не може да се уточни, тъй като регистърът е недовършен, но вероятно той не свършва тук⁴.

В разглеждания опис прави впечатление, че във всяка махала има регистрирани свещеници, но те са неравномерно разпределени. В махали, където има голям брой пълночленни домакинства, например махалата „поп Иван”, в която са регистрирани 47 домакинства, е записан само един свещеник, докато в махалата „Света Марина”, където са записани общо седем домакинства, има двама свещеници. Според изследователите причините, от една страна, вероятно трябва да се търсят още в периода на Средновековието, когато също се наблюдава разделение на населението по махали и по енории, като по този начин османската власт не налагала ново административно деление в градските центрове, а само възприела наследеното. От друга страна, може да се търси в промените, които настъпват в градовете след заселването на мюсюлманското население и формирането на техните махали. По този начин не толкова самото разрушаване на християнските храмове, колкото новото териториалното разпределение на населението при сравнително постоянно разположение на църквите е причина за това явление (Иванова 1992: 130).

За по-пълното очертаване на религиозната картина, която се наблюдава във видинското общество през 40-те години на XVI в. и дори век-два по-рано, е необходимо да се обърне внимание и върху именната система на духовните служители, отразена в регистъра. Преди да се проследи кои имена преобладават – народните или църковно-календарните, е необходимо да се направят уточнения относно семантиката на някои от тях.

Поп Средко – умалено от Срето или Средо. За тълкуването на това име има два варианта. 1. Срето, съкратено от Сретен – честит, доволен, радостен, от „срета“ – успех, сполука; 2. Средо – роден в сряда. Според Йордан Заимов и двете имена са регистрирани през XVI в. (Заимов 1994: 204) Според първия вариант това име може да се разглежда като пожелателно, а вторият идва от деня на раждането, т.е. зависи от външни обстоятелства.

Друго име, представляващо интерес, е на поп Джоре (във вариант и поп Джорка). По всяка вероятност е умалено или е една от формите на името Георги. Според начина му на изговаряне от населението, то е записано и от регистратора и така попада в османските регистри. Въпреки че името е дадено под тази форма, може с основание да се причисли към църковните имена.

Интересно е името на поп Вуна. Според Й. Заимов съществуват две възможности за тълкуване на произхода на името: 1. съкратено е от Павуна – птицата паун; 2. произлиза от Вуко, „вълк“ – да бъде здрав и силен като вълк, но в народния говор се е пречупило като Вуна (Заимов 1994: 57). При тези варианти е по-удачно да се приеме второто тълкуване на името. То може да се разглежда като пожелателно и защитно.

При поп Кюлюм явно османският регистратор се е опитал да предаде нетипичното за него име, но разликата между двата езика му е попречила да го възпроизведе точно.

Църковните имена са Петри, Тодор, Иван, Илия, Игнат („огнен“), Никола, Михне, Петко, Павел, Пене, Джоре/Джорка (Георги). Имената от български произход са Средко, Стоян (защитно име, „да устои“), Богдан („дадено от бога“, „очаквано дете“), Недялко („роден в Неделя“). Голяма част от тях носят имена от църковно-календарен произход и по-малка част – имена със защитни и пожелателни функции. Като евентуална причина за високия ръст на църковните имена може да се изтъкне желанието човекът, който го носи, да има свой светец-покровител.

Сведения за състоянието на енорийската мрежа в нахията дава и фрагментарно запазеният муфасал регистър на санджака от 1560 г.⁵ (Табл. 2). В него са съхранени данни само за пет населени места. В село Фандиковча са записани 35 домакинства и 14 неженени. Между тях е отбелязан и един свещеник поп Павел (ТИБИ 1972: 519). В село Драганче са записани 21 християнски домакинства и 11 неженени. Отбелязан е само един свещеник – поп Козма Раил (ТИБИ 1972: 520). В село Пашич, с друго име Градеч, са регистрирани 64 домакинства и 46 неженени. Броят на отбелязаните свещеници е 12 – поп Влайке, поп Руско, поп Моне, поп Йовче, поп Димитър, поп Братан, поп Тодор, поп Маки, поп Живко – неженен, и поп Тодор, поп Стефан – неженен, и поп Блашко – неженен (ТИБИ 1972: 521-522). Впечатлява големият брой свещеници, записани в селото. Едва ли може да се приеме, че всички те служат в селото, като се има предвид, че броят на записаните домакинства не е висок. Струпването на голям брой свещеници подсказва, че вероятно в околностите на селото е имало манастир. В останалите две регистрирани села няма записани духовни лица: село Черна ова е с 11 домакинства и 5 неженени⁶; в село Свети Петри има 14 домакинства и 4 неженени⁷. Оскъдните данни от регистъра нанасят малък шрих върху състоянието на енорийската мрежа на територията на нахия Видин за тази година.

Следващите сведения за енорийската мрежа в града се съдържат в джизие описа от 1721–1722 г. (Християни и евреи във Видинско 2010: 117-126) (Табл. 3). Според данните в него към **стара рая на Вароша** във Видин са отбелязани само двама свещеници – поп Георги, син на Мартин и поп Стание, син на Стайко (Християни и евреи във Видинско 2010: 118). В махалата са записани 239 платци (Християни и евреи във Видинско 2010: 119). В „**Извор махала**“ е отбелязан един свещеник – поп Стание. В нея са регистрирани 175 души платци (Християни и евреи във Видинско 2010: 136). В махала „**Калинофче**“ няма отбелязан свещеник. Като платци са регистрирани 52 души (Християни и евреи във Видинско 2010: 138). В „**Баля махала**“ (*Горната махала*) са записани четирима свещеници – поп Георге, поп Йовчо, поп Панайот и поп Стоян. Регистрираните платци са 28 души (Християни и евреи във Видинско 2010: 138). Високият брой на свещениците подсказва евентуално наличие на храм. В „**Бояр махала**“ няма отбелязан свещеник. Като платци са регистрирани 34 души (Християни и евреи във Видинско 2010: 138). В „**Теке махала**“ е регистриран един свещеник – поп Моне. Като платци са записани общо 26 души. Няма регистрирани пришълци или хора от други етноси (Християни и евреи във Видинско 2010: 138-139).

И тук отново прави впечатление неравномерното разпределение на духовните лица. В махала, в която има регистрирани 175 души платци, е записан само един свещеник, а в махала с 28 данъкоплатци са регистрирани четирима свещеници. Освен посоченото по-горе обяснение няма друга конкретна причина за това разпределение на свещениците. Регистрирани са там, където живеят, но това не означава, че обслужват единствено миряните от своята махала. Като част от енорията им са били включени и християните от махали без записан свещеник. Може да се предположи, че на големите християнски празници населението на града се е събирало там, където има храм (както става и днес), и всички свещеници са служели заедно.

Документи, издадени от местната кадийска институция, също информират за присъствието на енорийски духовници във Видин. В съдебен протокол от 1794 г. е записана махала „**Хаджи Спас**“ (ТИИП 1971: 191). Наред със съдържащите се в протокола сведения за частен съдебен проблем, там се споменава и за свещеник в махалата. От документа става ясно, че в нея е живял поп Петре, който закупил имот в границите ѝ. Закупуването му е станало през 1776 г. От протокола се разбира, че поп Петре е починал през 1783 г. Така става ясно, че от 1776 до 1783 г. в махалата „**Хаджи Спас**“ е имало свещеник.

В съдебен протокол, датиращ от 1792 г., регистриращ продажба на недвижим имот, е спомената махалата „**Калинивча**“ (ТИИП 1971: 192). В текста му фигурира името на поп Недялко, който едновременно с църковните си задължения е отбелязан и като бакалин. Това е още едно потвърждение, че голяма част от енорийските свещеници се занимават и с дейности, стоящи доста встрани от църковното поприще.

Необходимо е да се направи малко отклонение и да се види как практиката на именуване на махалите през периода XV–XVIII в. се отразява върху мястото, което заемат енорийските свещеници в живота на обществото. При сравнение на имената на махалите, записани в регистъра през 1542 г., където 13 от тях носят името на действа-

ция свещеник, с имената на махалите, регистрирани в периода 1698–1711 г. („Бояр”, „Пантелей”, „Вятърна” (Ветрен), „Поп Никола”, „Варош”, „Текие” и „Долната” махала) (ТИИП 1971: 146, 147, 148, 149, 151, 153) се вижда, че в края на XVII – началото на XVIII в. само една от регистрираните седем християнски махали носи името на свещеник. Това сравнение ясно показва, че през XVII–XVIII в. практиката махалата да носи името на действащия в нея енорийски свещеник се променя и тя носи наименование, което не е пряко свързано с църковните структури на енорията.

Освен на свещеници и миряни в изворите е засвидетелствано присъствието и на третия елемент на енорийската мрежа – храмовете. Наличието на православните култови средища на територията на Османската империя показва отношението на управляващите към различните по вяра нейни поданици – християни (Градева 2008: 127; Василева 1979: 36–41). Ислямските правни школи имат различни виждания по въпроса за правото на зиммите да обновяват и ремонтират култовите си сгради. Основателят на ханифитската школа, която е приета за официална в империята, Абу Ханифа допуска възстановяването на разрушените църкви, но не разрешава подобрения или разширяване на сградата. Строежът на нови църкви е недопустим в градовете и големите селища и на разстояние до една миля от тях. Абу Юсуф – един от големите авторитети в същата правна школа, е изцяло против строежа на нови храмове независимо от обстоятелствата. Другите сунитски правни школи – на шафиите, маликитите и ханбалитите – се изказват за запазване на съществуващите сгради, но забраняват строежа на нови. Ремонт на храм е възможен единствено ако той е останал от времето преди османското завладяване, след даване на разрешение от централната власт и при спазване на старите размери (Иванова 2003: 20). Друго важно условие за възобновяване на църква се явяват финансовите възможности на отделната общност – за осигуряване на духовно лице, за заплащане на нисшия и висшия клир, за поддръжка на сградата, за набавяне на църковна утвар и книги, необходими при богослужението, плащане на различни административни такси на османската власт (Градева 2008: 138).

Според проучените документи за получаването на разрешение за поправка на енорийски храм, Р. Градева очертава следните стъпки: 1. наличие на султанска заповед за извършване на проверка на място от шериятския съд; 2. издаване на шериятско разрешение от местния кадия, което посочва местата, които подлежат на ремонт, размерите и характеристиките на постройката; 3. последващо разрешение от името на султана (Градева 2008: 159). Запазените документи посочват, че освен миряните, като инициатори за започването на процедурата по ремонт фигурират и духовни лица (Грозданова 1986: 143). Ролята на кадийския съд е от решаващо значение за получаване на заветното разрешение, защото султанските заповеди изцяло разчитат на мнението на местния кадия. След противоречия, конфликт на интереси, различни гледни точки на централната власт и местните мюсюлмански общности, християните успяват да поддържат и разширяват култа в селищата, като увеличават броя на храмовете, правят ги по-стабилни, уголемяват сградите, като издигат около тях високи стени или вкопават някои от църквите си, за да получат търсения мащаб. Всичко това става в резултат на многогодишно напрежение, в случай, че местните мюсюлмани имат възражения по

основанията на извършване на ремонта или не са съгласни с вече направения такъв (Градева 2008: 162-163).

Условията за извършване на ремонт не винаги се спазват от християните. Такъв е случаят с един от храмовете във Видин. В султанска заповед, адресирана до кадията на Видин, датирана от 1560 г., е записано следното: „*Докладва се, че после в споменатия град станал пожар и църквата изгоряла, а неверниците я възстановили и разширили...*”⁸. Съществуването на култови сгради на останалите религии, различни от мюсюлманската, и възможността за техния ремонт или строителство е основен фактор за запазване на религиозното и етническо многообразие в империята.

За разглеждания период (XVI–XVIII в.) в нахия Видин съществуват шест църкви – три в града и три в околните села.

Църквата „Свети Панталеймон” (сн. 1)

Църквата е разположена в югозападна част на средновековния вътрешен укрепен град (Харбова 1991: 84). Днес се намира в двора на Видинската митрополия. На южната външна стена, отдясно на входа е изсечен строителен или ктиторски надпис, който днес е невъзможно да бъде разчетен. В храма засега са разкрити два живописни слоя. Първият датира от времето преди XVII в., а вторият – след XVII в. (Андреева 2003: 20)

Върху западната стена на притвора, над прозореца е разположен образът на свети Панталеймон⁹. Под неговото изображение се намира и ктиторският надпис, който гласи: „... *Поднови се божествения храм на светия и славен великомъченик Панталеймон в лето 1633 и изписа се през ... при преосвещения митрополит.....*” (Цухлев 1932: 490, бел. 2.) (името му не се чете, тъй като редът е изтрит до края). Самият термин „подновяване” в ктиторския надпис дава основание да се твърди, че храмът е изграден върху по-стари основи.

През 90-те години на XVIII в. видинските християнски жители, за да предпазят църквата от османско посегателство, построяват дървена постройка, която да покрива църквата. От южната по-широка страна е устроен олтар в чест на св. Николай Мирликийски¹⁰. Този втори олтар постепенно се развива в самостоятелна църква, която днес носи името на същият светец (Лачев 1990: 25; Илиев 2003: 30; Цухлев 1932: 499).

По-нататъшните сведения за храма „Свети Панталеймон” са твърде оскъдни. От приписка от втората половина на XIX в. става ясно, че е използван за затваряне на провинили се духовници. След 1878 г. Калето постепенно е заселено от християни и църквата „Свети Панталеймон” отново става енорийски храм (Лачев 1990: 27).

Църквата „Света Петка” (сн. 2)

Около 1633 г. видинското население се обърнало към влашкия воевода Йоан Басараб (1633–1654 г.) с молба в града да се построи църква. Молбата им била удовлетворена, тъй като влашкият войвода като османски васал лесно получил разрешение за строеж от централната османска власт. За покровител на храма била избрана св. Петка Търновска (Цухлев 1932: 491). На вътрешната страна над храмовата врата имало надпис, който е съобщавал за построяването на църквата: „*с изволенieto на отца и сина*

... сътвори се този божествен храм на преподобната света Петка от Йоан Матей Бесараб в 1636” (Цухлев 1932: 491, бел. 1). Днес от него се четат едва няколко пълни думи. Според Д. Цухлев този надпис бил прекопиран, защото под него се виждал друг надпис, написан с червени букви, който днес не може да бъде разчетен (Цухлев 1932: 491, бел. 1; Златев 1962: 55).

След 1718 г. по силата на пограничния закон християнското население е изселено от Калето и трябвало да се разположи в незащитени квартали, където не можело да строи каменни постройките. Портите на крепостта били затваряни през времето от 18 часа вечерта до 7 сутринта, което значително затруднявало богослужението (Илиев 2003: 31).

През 1806 г. в нея по заповед на видинския владетел Осман Пазвантооглу бил обезглавен митрополит Калиник (1803–1806 г.). В резултат храмът бил затворен и запустял (Цухлев 1932: 492). Няколко години преди Освобождението църквата се използвала като склад за въглища на османските войски. През 1882 г. била почистена, а през 1915 г. богослуженията в нея отново възобновени (Неофит 1924: 38).

Църквата „Свети Димитър”

Строежът на църквата започнал през втората половина на XVII в. По силата на пограничния закон от 1718 г. била разположена извън Калето и била построена от дървен материал. От 1868 г. става катедрален храм на видинския митрополит Антим. През 1899 г. поради износване на дървената конструкция храмът е съборен и изграден отново (Цухлев 1932: 492; ДА-Видин, ф. 1217, оп. 1, а. е. 37; Илиев 2003: 31).

Църквата „Свети Йоан Кръстител” в с. Върбово (сн. 3)

Църквата е датирана от 1652 г. Според архитектурния си план е еднокорабна, засводена, едноапсидна църква без притвор. Запазени са отчасти и ктиторските надписи на северната и южната стена (Пенкова 2012: 143-144; Стефанов 2005: 70-73).

Църквата „Света Петка” в с. Горни Лом (сн. 4)

За датировката ѝ има различни предположения – XV–XVI в. Със стенописи е покрита само източната стена. Няма следи от живопис върху другите стени. Няма запазен и ктиторски надпис (Пенкова 2012: 221).

Църквата „Свети Георги Руян” в с. Орещец, Белоградчишко (сн. 5)

За времето на основаването ѝ има различни предположения – IX, XIV, края на XVII или началото на XVIII в. (Кожухаров 1987: 85-108; Бояджиев 1993: 99; Заимова 2010: 203-212).

Като заключение бих искала да подчертая, че през целия разглеждан период, и при сравнение с енорийската мрежа на другите нахии, на територията на Видински санджак се забелязва значителна концентрация на енорийско духовенство в град Видин. Последното може да се свърже с големия брой население, съсредоточено в него, но преди всичко причината вероятно се крие във факта, че Видин е главен град на санджак

и център на епархията. В градските енории, и конкретно тук, броят на християнските махали надвишава броя на храмовете в него. От разгледаните описи се вижда обаче, че в почти всяка махала има регистрирано присъствие на свещеник. В това отношение съпоставянето с мюсюлманите е очевидно – всяка мюсюлманска махала представлява завършена религиозна единица, с джамия и култови служители. Изложените данни от разгледаните регистри потвърждават установеното в науката мнение, че не броят на храмовете, а броят на мирските свещеници е най-точният показател за количеството реално съществували енории.

Муфасал регистър от 1542 г.

(Табл. 1)

махала	Пълночленни дом.	неженени	вдовици	Пришълци	свещеници
Поп Петри	30	5	-	-	3
Поп Иван	47	6	2	5	1
Поп Средко	44	1	3	-	1
Поп Джоре	36	5	3	-	4
Поп Игнат	35	4	1	-	3
Поп Никола	23	2	-	3	2
Друг поп Иван Никола	17	1	-	-	1
Поп Петко	24	-	-	3	2
Поп Пене	11	1	1	1	1
друг поп Стоян	8	3	1	1	1
Поп Илия	6	2	1	-	1
Поп Стоян	3	-	1	3	1
Света Марина	4	2	-	1	2
Поп Джорка	2	-	-	-	2
Общо	290	32	13	17	25

Муфасал регистър от 1560 година

(Табл. 2)

село	Пълночлени дом.	неженени	вдовици	Пришъл- ци	свеще- ници
Фандиковча	35	14			4
Драганче	21	11			1
Пацич, с друго име Градец	64	46			12
Черна ова	11	5			
Свети Петри	14	4			
Общо	145	80			17

Джизие опис от 1721–1722 г.

(Табл. 3)

Махала	Пълночлени дом.	неженени	вдовици	Пришълци	свещеници
Старата рая на Вароща	239				2
Извор махала	175				1
Калинофче	52				
Баля махала (Горната махала)	28				4
Бояр махала	34				
Теке махала	26				1
Общо	536				8

БЕЛЕЖКИ

¹ През различни периоди от време те променят своя брой, което се дължи на сливането на някои от тях. Като цяло обаче броят на нахиите варира между осем и девет.

² ТИБИ 1972: 36

³ За ролята на протопоповете виж: Тодорова 1997: 121.

⁴ Според турския историк О. Баркан и данните, които той е успял да събере от цариградските архиви за Видин през периода 1520–1530 г., близък до разглеждания период, в града са регистрирани 9 турски махали с 320 домакинства и 35 неженени. Християнските домакинства са 258. Те се разпределят в 20 махали, от които пет домакинства са дубровнишки, а еврейски – седем. От тези данни става ясно, че през първото и второто десетилетие на XVI в. българските домакинства са 246, при 320 турски. Численото превъзходство на турското население е незначително. – Виж Цветкова 1964: 18, бел. 5.

⁵ Откъс от подробен регистър на тимари в санджак Видин от втората половина на XVI в. – ТИБИ 1972.

⁶ Откъс от подробен регистър... – ТИБИ 1972: 521.

⁷ Откъс от подробен регистър... – ТИБИ 1972: 522-523.

⁸ Вж. Петров 1987: 107; вж. също: Грозданова 1982: 8.

⁹ Светецът е на почит от IV–V век. Най-ранно му изображението е от началото на VIII в., в църквата „Санта Мария Антика“ в Рим. Храмовете, посветени на този светец, са рядкост.

¹⁰ За живота и дейността на св. Николай Мирликийски Чудотворец виж Йоан 1982: 10-19.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ТИБИ 1972: Турски извори за българската история, т. III. Българска академия на науките, София.

ТИИП 1971: Турски извори за историята на правото в българските земи, т. 2. Състав. Г. Гълъбов, Б. Цветкова. София.

Християни и евреи във Видинско 2010: Джизие описи на Видинския санджак от 20-те години на XVIII век. Превод и коментар Хр. Атанасов. – В: Архивите говорят, т. 62. Държавна агенция архиви, София.

Христова 2004: Христова, Б., Караджова, Д., Е. Узунова. Бележки на българските книжовници XVI–XVIII век. Т. 2. Издателство на Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София.

Андреева 2003: Андреева, А. Стенописите в притвора на църквата „Св. Пантелеймон“ в град Видин. София.

Бояджиев 1993: Бояджиев, Ст. Църквата в с. Орещец, Белоградчишко и мястото ѝ в развитието на българската църковна архитектура. – Приноси към българската археология. София.

Василева 1979: Василева, Д. По въпроса за църковното строителство. – Векове, 1979, 3.

Видински митрополит Неофит 1924: Неофит, митрополит Видински „Видинска епархия. Историческо минало и съвременното ѝ състояние“. София.

Градева 2008: Градева, Р. За немюсюлманите и техните храмове в османските владения: някои наблюдения върху процедурите по получаване на разрешения за ремонт и поправка на немюсюлманските култови сгради през предтанзиманския период. – В: Етнически и културни пространства на Балканите. Сб. в чест на проф. д.и.н. Цв. Георгиева. Ч.1. Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, София.

Грозданова 1986: Грозданова, Е., Андреев, Ст. Българите през XVI век. „Отечествен фронт“, София.

Грозданова 1982: Грозданова, Е., Андреев, Ст. Османотурски документ от 1560 година за обичая лазаруване в Неврокоп. – Векове, 1982, 5.

Йоан 1982: Драговитийски епископ Йоан. Извори за живота и дейността на Св. Николай Мирликийски Чудотворец. – Духовна култура, LXII, 12.

Займов 1994: Займов, Й. Български именник. Издателство на Българска академия на науките, София.

Займова 2010: Займова, Р. Село Орещец. – Venets: The Belogradchik Journal for Local History, Cultural Heritage and Folk Studies. Volume, Number 2. – <http://www.google.com/url?sa=t&source=web&cd=1&sqi=2&ved=0CBgQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.venets.org%2Fgetfile.php%3Fid%3D76&rct=j&q=%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%88%D0%B5%D1%86%20%D1%80%D0%B0%D1%8F&ei=KbWITqPyOZLD8QOfpoUz&usg=AFQjCNF_Hss6D_UnufmX6Qt-NOMNSpYMWQ&cad=rja>

Златев 1962: Златев, Т. Българските градове по р. Дунав през епохата на Възраждането. „Техника“, София.

Иванова 1992: Иванова, Св. Градските териториални общности и организацията на култа на мюсюлмани и християни. – В: Турските завоевания и съдбата на балканските народи, отразени в исторически и литературни паметници от XIV–XVIII в. В. Търново.

Иванова 2003: Иванова, Св. Християнска и мюсюлманска благотворителност по българските земи XVI–XVIII век (документи, участници и институции). – В: Дарителство и взаимопомощ в българското общество през XVIII–XIX век. София.

Илиев 2003: Илиев, Н. Култови сгради във Видин (XV–XIX век). – В: Историко-литературен алманах „Видински четения 2002”. Семинар посветен на деня на музеите – 18 май, Видин.

Кожухаров 1987: Кожухаров, Г. Средновековната черква „Св. Георги Руян” в с. Орещец, Белоградчишко. – ИБИД, XXXIX.

Лачев 1988: Лачев, М. Административно деление и граници на Видинския санджак през XV–XVI век. — Векове, 5.

Лачев 1990: Лачев, М. Кратка история на храма „Св. Николай Мирликийски Чудотворец” в гр. Видин. – Духова култура, 11.

Неофит 1924: Неофит, митрополит Видински. Видинска епархия. Историческо минало и съвременното ѝ състояние. София.

Пенкова 2012: Пенкова Б. Църквата „Свети Йоан Кръстител” в с. Върбово. – В: Корпус на стенописите през XVII в България. „Институт за изследване на изкуствата, София.

Петров 1987: Петров, П. По следите на насилието. Документи и материали за налагане на исляма. Ч. I. „Наука и изкуство”, София.

Стефанов 2005: Стефанов, Пл. Темата за страданието в стенописите от църквата „Св. Йоан Кръстител” в село Върбово.– В: Културните текстове на миналото. Материали от юбилейна научна конференция в чест на 60-годишнината на проф. д.и.н. Казимир Попконстантинов, Велико Търново, 29–31 октомври 2003. София.

Тодорова 1997: Тодорова, О. Православната църква и българите XV–XVIII век. „Проф. Марин Дринов”, София.

Харбова 1991: Харбова, М. Градоустройство и архитектура по българските земи XV–XVIII век. София.

Цветкова 1964: Цветкова, Б. За етническия и демографски облик на Видин през XVI век. – Известия на етнографския институт и музей, VII.

Цухлев 1932: Цухлев, Д. История на града Видин и неговата околност (Видинско, Кулско, Белоградчишко, Ломско, Оряховско, Врачанско, Фердинандско, Берковско и Крайна). София.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Сн. 1. Църквата „Св. Панталеймон“ в гр. Видин

Сн. 2. Църквата „Св. Петка“ в гр. Видин

Сн. 3. Църквата „Св. Йоан Кръстител” в с.Върбово

Сн. 4. Църквата „Св. Петка” в с. Горни Лом

Сн. 5. Църквата „Св. Георги Руян“ в с. Оршец